

Hoogveenglanslibel: mysterie onze mooiste hoogvenen

Tekst: Dick
Groenendijk
De Vlinderstichting

De hoogveenglanslibel (*Somatochlora arctica*) is een van de minst bekende en meest zeldzame soorten libellen van Noordwest-Europa. De soort is tegelijkertijd een van de meest karakteristieke voorbeeldsoorten voor levend hoogveen. Met de afname van zowel de kwaliteit als de kwantiteit van hoogveen in Europa, is ook de hoogveenglanslibel achteruitgegaan.

In Nederland zijn momenteel slechts enkele populaties bekend. Reden genoeg om de bescherming van de hoogveenglanslibel ter hand te nemen. Door het Ministerie van LNV is dat opgepakt door de publicatie van een soortbeschermingsplan. 2010 is het laatste jaar in de looptijd van het plan. Wat is er allemaal gebeurd? En zijn we nu klaar met de bescherming van deze bijzondere soort? In deze bijdrage een terugblik op de werkzaamheden in het kader van het beschermingsplan en een kennismaking met de hoogveenglanslibel zelf.

Verspreiding in Europa

De hoogveenglanslibel heeft in Europa een sterk verbrokeld areaal. De meest westelijke rand wordt gevormd door een paar locaties in het zuidwesten van Ierland en het noorden van Schotland (Hammond & Merritt, 1983; Nelson & Thompson, 2004). Ook in Denemarken is de soort erg schaars en slechts bekend van een paar vindplaatsen (Nielsen, 1998). In Luxemburg ontbreekt de hoogveenglanslibel en in België is het voorkomen beperkt tot de oostelijke provincies (De Knijf *et al.*, 2006). In de bergen van Frankrijk is de soort relatief algemeen,

Mysterious and beautiful, the Northern Emerald.

The Northern Emerald (*Somatochlora arctica*) is one of the least known and rarest dragonflies of northwest Europe; in the Netherlands it is listed as a threatened species. One of the most characteristic species of living raised bog, its decline has been paralleled by the loss and degradation of such wetland habitat. We set up a Species Protection Plan which came into action in 2005. Seven Dutch populations are now known. Priority was given to locating the breeding grounds and understanding the adult's behaviour. Both males and females were seen frequenting small pools of about a metre deep. The surface was almost completely covered with rather dried out looking *Sphagnum* moss, often with other bog plants growing in it. We saw females ovipositing, and found larvae in various stages and their empty skins (exuviae). These pools have been targeted for conservation measures. On the short term, managers are given on-site advice either on how to protect them or how to dig new ones, depending on the local situation. On the long term, it is important that hydrological plans for the restoration of the bog include such pools, thus ensuring suitable breeding grounds for this rare and beautiful species.

Verspreiding van de huidige bekende populaties van de hoogveenglanslibel in Nederland (bron: Landelijk Bestand Libellen; in beheer bij EIS-Nederland, Nederlandse Vereniging voor Libellenstudie & De Vlinderstichting).

maar populaties in het laagland ontbreken nagenoeg (Grand & Boudot, 2006). In Duitsland is de situatie wat onduidelijk. In de hoger gelegen gebieden is de hoogveenglanslibel relatief algemeen en grote populaties zijn bekend uit de bergachtige streken in het zuiden. In de lagere delen is de soort, volgens de gangbare literatuur, zeldzaam en lokaal, maar enkele inventarisaties in Nedersaksen brachten het bestaan aan het licht van meer populaties dan verwacht (Clausnitzer, 1985; Bouwman & Groenendijk, 2007).

Status in Nederland

De huidige verspreiding van populaties van de hoogveenglanslibel in Nederland is weergegeven in de kaart hierboven. We weten nu zeker dat er zeven populaties in Nederland zijn. Dat zijn dus plekken waar jaarlijks dieren worden gezien en waar ook bewezen voortplanting is vastgesteld. Er zijn relatief veel oude waarnemingen van deze soort en als aangenomen wordt dat alle oude waarnemingen terug te voeren zijn tot populaties, dan blijkt dat de hoogveenglanslibel vroeger in een tamelijk groot gebied in het oostelijke en met name het zuidelijke deel van Nederland voorkwam. Rond 1995 was echter

terieuze bewoner van

Jaap Bouwman

Mannetje van de hoogveenglanslibel, herkenbaar aan de vorm van de achterlijfsaanhangsels en het matzwarte lichaam.

geen enkele populatie bekend (Van der Weide, 2002) en, niet voor niets, werd de hoogveenglanslibel opgenomen op de Rode Lijst libellen in de categorie 'bedreigd' (Wasscher *et al.*, 1998). Deze feiten waren de basis om het soortbeschermingsplan hoogveenglanslibel op te stellen (Ketelaar *et al.*, 2005). De belangrijkste doelstellingen in dit plan zijn 1) om de kennis van de hoogveenglanslibel zoveel mogelijk te verspreiden en beheerders te adviseren over deze soort en 2) kennis van de hoogveenglanslibel te gebruiken voor herstel van leefgebieden waar de hoogveenglanslibel voorkomt of zich kan vestigen.

Kennisprobleem

Bij het verschijnen van het soortbeschermingsplan hoogveenglanslibel was er echter een behoorlijk kennisprobleem. Zo was niet duidelijk waar de soort in Nederland precies voorkwam. Een ander probleem was dat alleen vanuit de buitenlandse literatuur ecologische kennis over de hoogveenglanslibel aanwezig was. Kortom: de hoogveenglanslibel was duidelijk een beetje een mysterie voor Nederlandse libellenonderzoekers. De eerste jaren is dan ook met name de actuele verspreiding van de soort

in kaart gebracht (met als resultaat bijgaand kaartje) en is veel aandacht besteed aan ecologisch onderzoek. Illustratief voor het ontbreken van kennis is bijvoorbeeld de onduidelijkheid over de vliegtijd van de soort in Nederland. In de libellenatlas (Van der Weide, 2002) wordt de hoogveenglanslibel getypeerd als een hoogzomersoort met de piek van de vliegtijd tussen midden juli en midden augustus. De eerste bezoeken om de hoogveenglanslibel te inventariseren zijn dan ook in deze tijd van het jaar gebracht. Bij de voortgang van het onderzoek bleek de hoogveenglanslibel echter veel meer een voorjaarssoort en, hoewel de vliegtijd tot ver in augustus of zelfs september kan duren, ligt de hoofdvliegtijd tussen half mei en eind juni.

Het belangrijkste resultaat van het verspreidingsonderzoek is dat er op dit moment zeven levensvatbare populaties van de hoogveenglanslibel in Nederland bekend zijn. Dit zijn er relatief weinig, maar omdat de hoogveenglanslibel een moeilijk te inventariseren soort is, kunnen nog niet ontdekte populaties van de soort in onoverzichtelijke of moeilijk toegankelijke hoogveengebieden voorkomen. In sommige van deze hoogveen-

Karakteristiek beeld van een voortplantingslocatie van de hoogveenglanlibel. Let op het nauwelijks ontbreken van open water.

Dick Groenendijk

gebruik ontstaan en werden tevens de eerste indicaties van de voortplantingslocaties verkregen. Het bleek dat mannetjes kniehoog patrouilleerden boven geschikt voortplantingsterrein en dat op dezelfde locaties geregeld solitaire vrouwtjes eitjes afzetten. Op deze locaties werden later ook larvenhuidjes, verse, net uitgeslopen exemplaren van de hoogveenglanlibel en zelfs levende larven van diverse leeftijden gevonden. Dit bleken de eerste vondsten van larvenhuidjes in Nederland te zijn en met name de inventarisatie van deze zogenaamde exuvia's heeft een goed beeld van de voortplantingslocaties gegeven.

Het meest opvallende aan deze voortplantingslocaties is het vrijwel ontbreken van open water. De locaties bestaan uit kleine veenputjes of veenslenkjes van circa een meter diep en gevuld met water, die voor het grootste deel bedekt zijn met veenmos (meer dan 90%). Van dit veenmos is het overgrote deel oppervlakkig gezien droog en het bestaat uit kleine bultjes vaak met wat begroeiing van bijvoorbeeld veenpluis (*Eriophorum angustifolium*), gewone dophei (*Erica tetralix*) of kleine veenbes (*Vaccinium oxycoccos*). Een gemiddelde bedekking van de onderzochte voortplantingslocaties is weergegeven in bijgaande grafiek. De veenputjes zien er dus op het eerste gezicht niet uit als een voor libellen geschikte voortplantingslocatie. Maar toch worden juist deze locaties door de vrouwtjes van de hoogveenglanlibel gekozen om eitjes af te zetten. In dergelijke veenputjes bevinden zich geen predatoren of andere larven van libellen. De larven van de hoogveenglanlibel zijn langzame groeiers en de afwezigheid van predatoren is een voorwaarde voor hen om te overleven.

Larvenhuidje van de hoogveenglanlibel. Let op het harige uiterlijk en de lange poten.

Jaap Bouwman

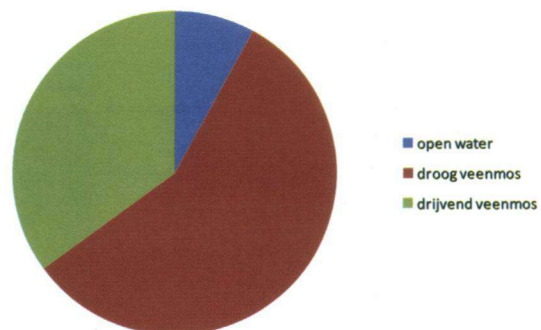
gebieden zijn de laatste jaren ook al imago's van de hoogveenglanlibel gezien, en is er dus een reële kans dat de soort zich in deze gebieden heeft gevestigd. Of er sprake is van een populatie en waar deze populatie zich dan precies bevindt, is nog onderwerp van onderzoek. Want bij het ontrafelen van de ecologie van een soort, is een van de belangrijkste uitdagingen het vinden van de voortplantingslocaties. Deze zijn namelijk van essentieel belang bij de bescherming. In alle vlieggebieden van de hoogveenglanlibel zijn de voortplantingslocaties beschreven en in kaart gebracht. Verder is tijdens het ecologisch onderzoek veel aandacht besteed aan het terreingebruik van imago's van de hoogveenglanlibel.

Voortplantingslocaties

Tijdens het ecologisch onderzoek naar de hoogveenglanlibel is van elk waargenomen imago het gedrag beschreven. Hierdoor is een goed begrip van het terrein-

Beheer

De precieze ligging van de voortplantingslocaties is nauwgezet gekarteerd. Ook is voor alle populaties een overzicht gemaakt van de belangrijkste knelpunten. Deze informatie is mondeling overgedragen aan de lokale beheerders. De belangrijkste algemene bedreigingen voor de hoogveenglanlibel zijn verdroging en verbosing van de hoogveengebieden. Om deze grootschalige bedreigingen te keren, is meestal een volledig systeem-

Gemiddelde bedekking van de onderzochte voortplantingslocaties van de hoogveenglanlibel in Nederland. Blauw: open water (8%), rood: droog veenmos (57%), groen: drijvend veenmos (35%).

herstel nodig, iets wat meer tijd kost dan de looptijd van vijf jaar van het soortbeschermingsplan. Om de tijd tot volledig systeemherstel te overbruggen, zijn voor verschillende vlieggebieden kleinschalige maatregelen geformuleerd, speciaal gericht op de bescherming en uitbreiding van de voortplantingslocaties van de hoogveenglanslibel. Zo is in het Wooldse Veengebied kleinschalig gekapt, zijn in de Reuselse Moeren kleinschalig veenputjes gegraven en zijn op Landgoed Lankheet voortplantingsveen-tjes vrijgemaakt van bomen.

Toekomst

Het laatste jaar van de looptijd van het soortbeschermingsplan hoogveenglanslibel is ingegaan. De eerste onderzoeksjaren hebben belangrijk bijgedragen aan het vervullen van het hierboven genoemde eerste hoofddoel. Op dit moment wordt het tweede hoofddoel verder vorm gegeven. Om dit te bereiken zal de kennis van de ecologie en beheer van de hoogveenglanslibel ingebracht worden in systeemherstelplannen voor hoogveengebieden. Dit kost tijd en met het 'officieel' aflopen van het soortbeschermingsplan is het werk natuurlijk nog niet af. De komende jaren zullen we als Vlinderstichting nog regelmatig in hoogveengebieden te vinden zijn.

Referenties

- Bouwman J. & D. Groenendijk, 2007. Three new populations of *Somatochlora arctica* in northwestern Niedersachsen (Odonata: Cordulidae). *Libellula* 26(1/2): 35-40.
- Clausnitzer H.-J., 1985. Die Arktische Smaragdlibelle (*Somatochlora arctica* Zett.) in der Südheide (Niedersachsen). *Libellula* 4 (1/2): 92-101.
- Courbois, M., 2004. Een vierde populatie van de Hoogveenglanslibel (*Somatochlora arctica*) in Nederland. *Brachytron* 8(1): 27-28.
- De Knijf, G., A. Anselin, P. Goffart & M. Tailly (eds), 2006. De libellen (Odonata) van België: verspreiding, evolutie, habitats. Libellenwerkgroep Gomphus in samenwerking met het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel.
- Grand, D. & J.-P. Boudot, 2006. Les libellules de France, Belgique et Luxembourg. Biotope, Collection Parthénope, Mèze.
- Hammond, C.O. & R. Merritt, 1983. The dragonflies of Great Britain and Ireland. Harley Books, Colchester.
- Groenendijk, D. & J. Bouwman, 2006. Voortgang soortbeschermingsplan Hoogveenglanslibel. Rapportnummer VS2006.006, Wageningen.
- Ketelaar, R., D. Groenendijk & P. Joop, 2005. Soortbeschermingsplan Hoogveenglanslibel. Directie Kennis, Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, Rapportnummer DK 2005/033, Wageningen (te vinden op www.minlnv.nl).
- Nelson, B. & R. Thompson, 2004. The natural history of Ireland's dragonflies. The National Museums and Galleries of Northern Ireland, Ulster Museum, Belfast.
- Nielsen, O.F., 1998. De danske guldsmede. Danmarks Dyreliv, bind 8, Apollo Books, Stenstrup.
- Ruiter, E., 2005. Vondst van een populatie Hoogveenglanslibellen in Overijssel. *NVL-Nieuwsbrief* 9(3): 5-6.

Larvenhuidje van de hoogveenglanslibel. Let op het harige uiterlijk en de lange poten.

- Verdaat, H. & A. Heesterbeek, 2000. Reuselse Moeren. Inventarisatieproject 1998/1999. *Amoeba* 73(3): 30-35.
- Wakke, B. & J.T. Hermans, 1997. De Hoogveenglanslibel (*Somatochlora arctica* (Zetterstedt)) in Nederland. *Brachytron* 1(2): 40-43.
- Wasscher, M., G. Keijl & G. van Ommering, 1998. Bedreigde en kwetsbare libellen in Nederland. Toelichting op de Rode Lijst. IKC Natuurbeheer, Wageningen.
- van der Weide, M., 2002. *Somatochlora arctica*, Hoogveenglanslibel. In: Nederlandse Vereniging voor Libellenstudie. De Nederlandse libellen (Odonata). Nederlandse fauna deel 4. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV Uitgeverij & European Invertebrate Survey-Nederland, Leiden.